

MŰVELŐDÉSI NAPLÓ

GOBBY FEHÉR GYULA

1993. június 15.

AZ ELEVEN SZÓ ÜNNEPEI

Művelődési életünk eseményein áttekintve érdekes jelenségre figyelhetünk föl. Az idén megsokasodtak vidékünkön a bemutatók. No, persze, nem a jugo-szláviai magyar színjátszás lassan-lassan mindinkább egy színházra maradó bemutatóra gondolok, hanem amatőrjeink munkáira. Egyre több faluból és városból érkezik a hír, hogy újraéledt az amatőrmozgalom, egyre több meghívó érkezik az egyesületekből, hogy közönség elé lépnek a színjátszó csoport tagjai. Ennek csak örülhetünk. Az eleven szó a lélekig hatol, semmi sem pótolhatja. Ha egy faluban ismét dolgozni kezd a színjátszók csoportja, akkor ez az esemény sohasem csak azt a színpadra lépő tíz-tizenöt embert mozgatja meg, a készülődés, az együttes munka, a közös izgalom, az eredményért való szurkolás átítatja a közösség szinte valamennyi tagját. El is gondolkodtam rajta, mi lehet az a rejtett rugó, ami ilyen nehéz időkben újraindította az amatőrmozgalmat. Talán éppen a nehéz idők? Talán az örök emberi „csakazértis”. Talán éppen a hivatásos színház hiánya. Vagy mindebből valamennyi, de biztos állíthatjuk, hogy nem csupán ezek az okok játszanak szerepet. Aki részt vett már egy-egy falusi együttes bemutatóján, érezhette, mit kap a közönség aznap este. Érezhette, hogy nem csupán szórakozást, nem csupán a megszokottnál választékosabb és szebben csengő anyanyelvünk élvezetét, nem csupán erősebb vagy gyöngébb művészi élményt, hanem a közösség összetartozásának, stabilitásának élményét is átéli az előadás alatt. És ezekben az időkben, mikor a külső föltételektől való erős függőség már önmagában is elegendő a csoportkohézió fenntartására, szinte természetes folyamat, hogy azok az emberek, akik különben is ünnepet rendeznek néha a közösségben, akik előadásaikkal maguk köré gyűjtik a közösséget, ismét egymásra találnak, ismét gyakorolják funkciójukat,

ismét születnek az előadások a színpadokon. Persze, voltak olyan amatőrregyüttesek, amelyekben a munka eddig sem szünetelt, s amelyekről évek óta tudjuk, hogy rendszeresen dolgoznak. Kapásból tudna mindegyikünk szép példákat mondani, hiszen a mindig jelentkező hullámvölgyek ellenére a bajmokiak, akik Barácius Zoltánnal dolgoztak leginkább együtt, újabban a becseiek, azelőtt évek hosszú során át a kanizsaiak, kiváló előadásaikkal folyamatosan voltak jelen a közvetlen környezetük, és ha utazhattak, akkor egész Bácska művelődési életében. De mostanában máshonnan is jó híreket hallunk. Más egyesületek is fölébredtek letargiájukból, ismét dolgozni kezdtek. Az előadások erőt adnak a kis közösségeknek, feloldanak bizonyos feszültségeket, emberi többletet adnak minden egyes résztvevőnek. Arról persze külön kell majd egyszer beszélni, hogy milyen szövegeket, milyen darabokat játszanak az együttesek, de az most nem téma. Az a törekvés és hit, hogy igenis emelni lehet a népszerű művészet és a lagymatag művészi befogadás szintjét, párosulhat a művészi produkció és a befogadó élmények roppant szigorú megítélésével, de aki elvárna, hogy a műveltsége szerint erősen különböző közönség valaha is kulturálisan homogén, azonos ízlésű közönséggé váljék, az legalább olyan illúziókat táplál, mint az, aki egy olyan társadalomban reménykedik, amelyet nem oszt rétegekre a hatalom és a képességek különbözősége. Mostanában még a hivatásos színházak is komédiákkal, könnyű darabokkal, kabaréműsorral csalogatják a közönséget. A lényeg az, hogy szélesedjen az amatőrmozgalom. Ha alapja van, továbblépni is tudni fog.

1993. június 22.

A KULTURÁLIS TERVEZÉSRŐL

Ma délután 18 órakor tartja a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság vitatribünciklusának utolsó előtti estjét arra a témára, hogy miképpen dolgozni tovább a háború után művelődési egyesületeinkben. Nemcsak ez az est, hanem a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság vitaestjeinek egésze, valamint más jelek is mutatják, a jugoszláviai magyarok művelődési életében változások történnek, amelyek az emberek többségét fölizgatják, amelyeket meg kell beszélni, amelyeket tudatosítani kell. Szombaton tartott szakmai tanácskozást Szabadkán a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség Hagyomány és önmegtartás címmel. A tanácskozáson nem vettem részt, de az újsághírből látom, hogy szintén a vajdasági magyarság hagyományörzéséről, identitásának megtartásáról volt szó, valószínűleg kissé felemás módon, hiszen a színházkultúráról is beszélték, de mint a hírből is kitűnik, erre a témára sem a szabadkai Népszínház jelenlegi vezetőségét, sem a még mindig jelesül helytálló Újvidéki Színház vezető egyéniségeit nem hívták meg. Mintegy mellékesen hozzáfűzhetjük, hogy nem vagyunk mi, sajnos, olyan gazdagok, hogy akármelyik alkotónkról vagy csoportunkról lemondhatunk, ha együttesen kívánunk továbblépni. Témánknál maradva: az újságcikkek sora bizonyítja, hogy olyan művelődési

szakaszba jutottunk, mikor eddigi tevékenységünk áttekintése, számbavétele, pozitivista rögzítése kivételesen fontossá lett számunkra, és mint a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság sorozata is világossá tette a résztvevők előtt, az eddigi mérleg elkészítése ad csak lehetőséget rá, hogy válaszoljunk a *hogyan tovább* és a *mi a teendő* kérdésre. Miért olyan fontos az eddigiek mérlege? Azért, mert nincs realitás, amely öntudatunk számára fontosabb volna ennél. A hagyomány tartalmát tárja elénk, amelyre életünk épült. Mértéket ad, amelyhez jelenünket hozzámérhetjük. Megtanít bennünket arra, hogy merre haladhatunk, ha nem akarunk leragadni az eddig elért színvonalon. Életünk gazdagabb lesz, ha múlt és jelen megvilágítja egymást. Mindnyájan érezzük, hogy nem vehetjük semmibe tapasztalatainkat, nem zilálódhatunk szét, át kell gondolnunk problémáinkat, a mélyére kell néznünk a dolgoknak, hogy jövőnk legyen. Tulajdonképpen a kulturális tervezés módjait keressük. Lehet, hogy ebben a történelmi pillanatban, a jelenlegi körülmények között ez kissé fennhéjázónak hangzik, kulturális tervezésről beszélni, mikor az ember sokszor azt sem tudja, holnap mi történik vele. De a jugoszláviai magyarság most mégis ezt csinálja, a tények bizonyítják, a felsorolt esetek, tanácskozások, beszélgetések: a művelődési élet jövődjét kerési, azokat a lehetőségeket, amelyek között majd élni és megőrizhető és alkothat. Nem véletlen ez. A modern társadalomtervezés az egész világon egyre nagyobb hangsúlyt helyez a kulturális szféra fejlesztésére, hiszen a fejlődés útja azon át vezet tovább. Nálunk mégis arról van szó, hogy a kisebbségi lét, életünk és további meglétünk nem nélkülözheti a kulturális szférát, ha az nincs, ha nincs identitásunk, akkor mi is megszűntünk létezni. Nem mint emberek, hanem mint közösség. Önmagunkkal azonosak vagyunk, ha különböző helyzetekben önmagunkat tudjuk adni. Önmagunkkal azonosak vagyunk, ha a külső meghatározó tényezők és a belső elrendelésünk nem vezérelhet tévutakra bennünket. Önmagunkkal azonosak vagyunk, ha indíttatásaink, érzelmeink, nézeteink egyfajta csak ránk jellemző konzisztenciát mutatnak. Életünk belső igazsága egy időben nem szakadozott, folytonos létet keres. Ezért küzd a jugoszláviai magyarság saját kultúrájáért, a kultúra fennmaradásáért, keresi a továbbélési modelleket és lehetőségeket, a kulturális tervezés lehetőségét, mert érzi, hogy csak ez teszi lehetővé számára a folyamatos egzisztenciát, annak tudati és emocionális átélésével egyetemben. A társadalomban, így a kulturális szférában is, a folyamatok lassabban bontakoznak ki, mint a gazdasági szféra folyamatai, ezért befolyásolni és átalakítani is csak hosszú távon lehet őket. Az eddigi vitákból látszik, hogy kétségbeesetten igyekeztünk felmérni, milyen állapotban vannak a tudásunk megőrzésének, termelésének, elosztásának és fogyasztásának intézményei, igyekeztünk rögzíteni ezen intézményrendszer elsődleges tevékenységeit és az ezek nyomán létrejövő produktumokat, próbáltuk vázolni e tevékenységrendszer társadalmi szabályozását, kívánságainkat és vágyainkat e téren, hiszen a jelen pillanatban ennél többre nem vagyunk képesek, és megkíséreltük leírni a mostani művelődési viszonyainkat és a művelődésben lezajló folyamatokat. A továbblépés, a tervezés a legnehezebb. De erőt kell venni magunkon, meg

kell tennünk a következő lépést is. Képet kell alkotnunk magunknak a várható és a lehetséges fejlődésről vagy visszafejlődésről, hogy tisztában legyünk feladatainkkal. Könnyebb lesz mindnyájunknak akár eltérni is a részletekben egy stratégiától, ha kidolgoztunk egy stratégiát, mint hagyni, hogy sodorjon bennünket az ár, mint a Duna az öntudatlan, kavargó homokszemecskéket.

1993. június 29.

MŰVÉSZ ÉS KÖZÖNSÉGE

Több mint harminc éve járom a Vajdaságot, hivatásom, hogy figyelemmel kísérjem a művelődési életet, ismerjem a művészeket, ismerjem munkájukat, mégis mindig újra meglepődök, hány új arcot, egyéniséget, hány új művet ismerek meg egy-egy utamon. Hihetetlenül gazdagok vagyunk. Három éve, mikor a főnökök azt hitték, azzal büntetnek meg, hogy ismét a rendes munkámat végezhetem, rendszeresen körbejárom a tartomány kisebb-nagyobb városait, és még nem volt alkalom, hogy ne akadtam volna számomra ismeretlen festőre, szobrászra, grafikusra, egy-egy új könyves írópalántára vagy kivételes tehetségnek mutakozó zenészre. És ha nem is mindnyájan tudnak megélni művészetükből, de olyanok is akadnak, akik csak abból élnek, s ebben az egyre inkább elszegényedő világban is rászánják magukat, hogy művészetükből éljenek. Nagy bátorság, önbizalom és optimizmus kell hozzá, mondhatom, de hol Zentán, hol Versecen, Pancsován és Mitrovicán is találkoztam fiatal festővel, aki nem iskolában tanít, és amellet festő, vagy nem tisztviselő valamelyik községi hivatalban, hanem kizárólag és csak a művészetből él, pontosabban abból szeretne megélni. Ezért kezdtem el gondolkodni a művész és a közönség viszonyán. Nálunk sokáig divat volt, s ma is sokszor rájátszanak az alternatív csoportok, a „polgárpukkasztás”, vagyis a művésznek az a magatartása, miszerint ő semmiképpen sem érthet egyet közönségével. Csak akkor újszerű, csak akkor eredeti, ha közönségre izlésének ellentmond, attól elhatárolja magát. Közben meg ezek az általam megismert fiatalok mind a közönségükből kívánnak élni. Akkor megalkusznak, közepesek lesznek, giccset termelnek? Szó se róla. Egyiküknél sem láttam ilyen szándékot. Ismerek olyan befutott művészeket, akik nagy mennyiségben „termelnek” bevált recept szerint készülő grafikát, kerámiát, akvarellt vagy akár olajfestményeket is, hogy eltartsák magukat és családjukat, de ezek a fiatalok még nem jutottak el odáig, hogy az önfenntartásnak ezt a módját meg tudják szervezni. Megszoktuk már, hogy a művész minden intézményt, merev szervezetet, társadalmi rendet művészetellenes formának tekint, és szembefordul velük. Szembenállása onnan ered, hogy célkitűzései szükségképpen kérdésekben ebben a világban, amelyből kivesszett a humánus. A mi fiatal művészeink sem bíznak jobban az intézményrendszerben, mint a többiek. Nem is bízhatnak. A helyzet sajnós az, hogy a meglevő intézményrendszer még kevésbé segíthet nekik, mint azelőtt, mert már saját magát fenntartani sincs ereje. Egyre kevesebb pénz jut az intézmények fenntartására, ami

oda jut, rögtön lenyeli a fizetését kevesellő tisztviselőgárda, így aztán a művészek számára csak a maradékok maradéakai maradnak. Miben bíznak hát a művészek? Meglepő módon a közönségükben bíznak. Éppen abban bíznak, amiben a művészek nem szoktak bízni. Érzik, hogy nem maradnak egyedül a művükkel, érzik, hogy egyfajta elvárásnak tesznek eleget, érzik, hogy szolgálnak egy ügyet. Azért mondom: érzik, mert legtöbbször nem is tudatos cselekedetről van szó. Megérzésről van szó, és művészek esetében a megérzés fontosabb és pontosabb értékjelző, mint bármilyen meggondolt tudatosság. Ezek az emberek azt érzik, hogy a társadalomban is nő az elégedetlenség. Azt érzik, hogy a közönségükben is nő az elidegenedés, a bizalmatlanság a meglévő intézményrendszer, a hatékonytalan, de merev rend iránt. Azt érzik, hogy a közönségnek lelki szükséglete az a mű, amelyet egyedül ők képesek létrehozni, felkínálni, és amely lelki menedékké válhat a társadalom ellenében. Olyan helyzet keletkezett, amelyben a művész elégedetlensége találkozik a közönség elégedetlenségével, amelyben a művészi magány lírája megértésre talál a közönség egyre inkább a magányba és egyedüllétbe szoruló élettapasztalatában. Azt tartom különben, hogy az elégedetlenség és a bevállásához szükséges bátorság sokkal tudatosabb vállalása a társadalmi folyamatoknak, mint azelőtt a polgárpukkasztás volt, bár valószínű, hogy a művészek magatartása tulajdonképpen nem változott, csak a körülmények változtak körülöttük. A mű mindig kollektív munka is. Igaz, hogy a művész teremti, az ő lelkéből lelkedzett, de azt a többletet, amelyet az összes többi, már meglévő műhöz képest jelent, mindig a kollektivitás adja a művésznek, közönség és művész összetartozik. Még akkor is, ha a művész a közönség ellenében alkot. Hamis az a kép, amely szerint az egyik oldalon vannak a lánglelkű művészek, a másik oldalon az álmélkodó vagy éppen pfujoló publikum. A közönsége a művésznek munkatársa is. A sokféleképpen megnyilvánuló ízlésével, a visszajelzéseivel, és azzal is, hogy vásárlóerejéhez képest mennyire támogatja gazdaságilag. A műélvező emberek tagjai a művész alkotó csapatának. Felelőségük megoszlik a művész kibontakozásával, és az alkotó munka dicsőségében is osztoznak valamiképpen. Csak reménykedhetem, hogy munkámmal hozzájárulok egy-egy fiatal művész szélesebb megismeréséhez, segítsek neki közönsége gyarapításában, aztán a többi már úgylis rajta múlik. Rajta meg a közönségén.

1993. július 6.

HA ELFOGYNAK OLVASÓINK

A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság múlt héten megtartott vitatribünjén folytatkozó értelmiségünk problémái voltak soron. Arról beszélgettünk, hányan távoztak el orvosaink, mérnökeink, jogászaink, újságíróink, filmeseink közül, miért mentek el, igazuk volt-e vagy sem, maradtak volna-e inkább. Főleg az eltávozás okait és körülményeit vizsgálták a felszólalók, főleg az értelmiségi nézőpontok merültek fel, mikor a menni vagy maradni lecsupa-

szított dilemmájához jutottunk. Egyre vártam, mikor merül fel a kérdés fordítottja is. Mikor merül fel a közönségünk kérdése, hiszen az értelmiség, az alkotó személyiség sohasem önmagáé csak, valamiféle közösségé is, egy meghatározott kultúrköré is, amelynek alapvető kérdéseit, örömeit és bánatát, érzéseit és gondolatait, lényegét és mondanivalóját érvényesíti. Gondolom, nem vagyok egyedül, mikor kimondom, hogy az ember, ha író, festő vagy más területen dolgozó alkotóművész, sokszor nem is választhat, nem túlságosan válogathat, milyen témáról fog írni, mit fog festeni, milyen zenét fog komponálni, ezt éppen a közönsége, leendő vagy elképzelt közönsége, de mindenképpen az a kis közösség sugallja neki, amelynek számára elsősorban alkot. Persze, senki sem ír vagy fest egy kritikus számára, senki sem szeretné, ha határt szabna művének a legközelebbi környezet, de biztos, kimutatható és tagadhatatlan, hogy művész és közönsége összetartozik. Thomas Mann egyszer azt állította, hogy „... a mű meg akar valósulni, alkotója élete csak eszköz és önkéntes-önkéntelen áldozat a számára”. Lehet, hogy ez a megfogalmazás kissé végletes. Túl erős. De sokan mások is megfogalmazták már, hogy alkotásuk, művük a kor és kultúrájuk nyomására született meg. Ezt közvetíti számunkra a saját kultúrkörünk, ezt közvetíti számunkra a vajdasági magyarság. Ezért fontos a felvetett kérdésnek ez az oldala is. Hány olvasó és hallgató, hány leendő színházlátogató és ténéző marad itt. Mekkora lesz a mi közönségünk? Ez még akkor is fontos, ha az alkotók egy típusa nemcsak hordozója az általános kultúrparadigmáknak, hanem éppen szemben áll velük, tehát újítani és pukkasztani akar, eredeti kíván lenni. Ezt is csak akkor lehet, ha van *kivel* szemben állni. Ehhez hozzá kell adni azt a számunkra végeredményben mégis szerencsésnek mondható körülményt, hogy mi egy kulturális sokféleségben élünk. Nyelvek és hagyományok keverednek egymással ezen a tájon, és aki tudatosan képes hozzájárulni a szomszédos kultúrához, az érdemi is tud belőle, de ez mégiscsak adott körülmény, nem meghatározó, nem a legerősebb viszonya az alkotónak, akinek mindenképpen saját közösségre van szüksége. Még akkor is, ha az alkotás nem megadott címre küldendő, az alkotás az egész emberiségé. Mert az alkotás ugyanakkor konkrét viszonyok között születik, és konkrét válasz egy konkrét kihívásra. Vagy másképpen fogalmazva: egy munka vagy egy életmű annál többet ér, minél több kortársa tartja magáénak. Ezért indulnak a művészek versenyében hatalmas előnnyel a maguk előtt nagy piacot tudó írók, festők és zenészek. Ezért vált angol íróvá annyi más nyelvű jövevény. De ahhoz, hogy egy mű egyáltalán megszülessen, arra van szükség, hogy saját kultúrkörétől indíttatást kapjon, valamiféle megrendelést és igényt. Nem pályázatokra vagy gazdag megrendelőkre gondolok most. Ezt az igényt *érzik* az alkotók. Ehhez van szükség a közönségre, az olvasókra, a nézőkre, a hallgatókra. Vajon hányan maradtak és maradnak itt? Vajon szükség lesz-e ránk továbbra is? Ezek a kérdések merültek fel bennem, hallgatva a Forum-klubbeli vitát az értelmiségről. Illyés Gyula leírta egyszer, hogy ahányszor dolgozik, tudja, hogy egy „tizenöt milliós műhely” számára old meg egy feladatot. Meg vagyok győződve róla, hogy itt nem is a szám nagyságrendje a fontos, hanem az, hogy az

író érezze a műhelyt, és érezze a feladatot, amelyet meg kell oldania. Ezért kell köréje az a környezet, amit most „saját kultúrkörének” nevezünk, és amely nálunk (sajnos) az utóbbi néhány évben csökkent. Ha csökkent. Ugyanis azok, akik távozni voltak kénytelenek, valamiképpen szélesíthetik is ezt a kultúrkört. Nemcsak hogy magukkal vitték, magukban hordozzák, de ide kötődnek számtalan fonallal. És ha mesterségesen meg nem szakítják ezeket a kapcsolatokat, ha a politika közbe nem szól, erőszakkal szét nem tépi őket, akkor bizony a kulturális eredmények, a művek tápláló nedvei lesznek ennek a szerteágazó érrendszernek. Nemcsak a távozottak nosztalgiját táplálhatják, erőt és kitarást adhatnak számukra, mert hagyományt és tartást sugallnak nekik, mert arról tanúskodnak, hogy nem gyökértelenek és nem schonnaiak ők, hanem igenis van egy közösség, amely gondol rájuk, számít rájuk ma is, van egy közösség, amelyhez lelkük egyik fele ma is tartozik. És a távozottak alkotásai is majd arról hoznak híradást, hogy indítékaik és kérdéseik még mindig innen valók, vagy részben még mindig innen valók, és ha a számtalan lehetőség közül éppen a távozást is választották, mikor életet választottak maguknak, ezt a kultúrkört, amelyben felnőttek, véglegesen el nem hagyhatták, mert velük tart akkor is, ha nincsenek tudatában.

1993. július 13.

PANG VAGY GAZDAG

Már vártam, hogy a szokásos téma fölmerüljön. Minden nyáron belekapasz kodunk, ahogy a skóciai tó szörnye megjelenik az újságcikkekben nyaranta, ugyanúgy elkezdik taglálni a művelődési rovatok azt is, hogy pang vagy gazdag. Figyeljék meg, szinte békebeli hangulatot árasztó cikkek ezek, hiszen ismerősök, és nem is szolgálnak szinte semmire. Nyári időtöltés azt taglálni, hogy pang-e vagy gazdag a kulturális élet városainkban. A múlt héten elçgedetten állapítottam meg, ime, mégis nyár van, nem csalódtam a kollégákban, mégis megbízható társaság a mienk, egyikük azt írja, kivételesen gazdag nyári kulturális élményekben lesz részünk, másikuk meg azt, hogy nagyon sajnálja a kedves közönséget, de bizony az idén csak malmozhat, merthogy minden pang, kulturális élmények híján maradunk. A dolog érdekessége az, hogy mindketten Szabadka művelődését vették alapul ítéletük meghozatalakor. És mindketten ugyanazokat a tényeket sorolták fel. Nem emlékszem már, mi minden történik az idén nyáron Szabadkán, de engedjék meg, hogy kapásból felsoroljam én is, ami eszembe jut. Készül egy filmfesztivál Palicson, tizenvalahány filmet mutatnak be, persze, nem FEST-filmek ezek, olyanok, amelyeket az embargóval nem törődő forgalmazók bejuttattak az országba. Készül az idei ristici fesztivál, amelyben négy-öt színdarabot mutatnak be, a pontos számot nem tudom megmondani, nemcsak az emlékezőtehetségemmel van baj, Risticinél sohasem tudni, mi valósul meg a bejelentett műsorból. Négy állandó tárlata van a városnak, a képeket körülbelül havonta cserélik. Megjelent az *Üzenet* új, kettős száma.

Táborozásra készülnek a művészek. Ez az a lista, ami most eszembe jut. Ha kihagytam valami eseményt, bocsássanak meg. Erre mondja az egyik kollégám, hogy igazán gazdag nyári program, a másik meg azt, hogy „akárcsak Vajdaság többi városában, Szabadkán is pang a művelődési élet”. Egy pillanatig se higgyék, hogy igazságot akarok tenni köztük. Dehogyan akarom megállapítani, hogy pang, avagy gazdag. Arra szerettem volna rámutatni, milyen nehéz megítélni a kultúrában még egy ilyen konkrét eset kapcsán is a helyzetet. Ami az egyik résztvevőnek érték és esemény, a másiknak esetleg idő- és pénzpazarlás. Mellékesen megjegyezve, ez a dilemma már évek óta jelen van a ristiçi színház és különösen a nyári fesztiválok körül. Szabadka még mindig nem döntött, hogy érték-e számára ez a színház és ez a fesztivál, vagy csak humbug, aminek véget kell vetni. A kultúrában nem ritka a hasonló eset. És gyakran igazi háborúkhöz vezet, különösen ami a pénzelosztás körül történik. A hatalom mindig szerette a manifesztációkat, a külsőlegest, a látványost, azt, amivel dicsekedhet, hogy ne mondjam: henceghet. Nem véletlen, hogy minden központósított hatalom rengeteg pénzt költ el fesztiválokra és a műemlékvédelemre. Az ilyen hatalom részére egy évforduló többet ér, és többet is költ rá, mint akármilyen értékes mű megszületése. Az évforduló ugyanis külsőleges eseményekkel jár, vagyis ott minden esetben megjelenhetnek a politikusok, beszédek lehet mondani, fényképezkedni lehet, oda lehet csődíteni a népet, azt lehet közölni, hogy itt minden rendben van, hiszen törődünk a kultúrával is, látjátok, milyen fényes és látványos ez az ünnepség is. Erre kiváló szolgálatot tesznek a különböző fesztiválok is. A megnyitók és a díjkiosztások. A bevezetők és a zárószók. A harsonák és a zászlólobogtatás. Az összegyűlt tömeg nagysága. A sok egyszerű néző, akiből hirtelen aktív résztvevőt csináltak. Hasonló okokból fontos a hatalom számára a műemlékvédelem is, aminek igazi fontosságát persze egy pillanatig sem kívánom tagadni. Miért is tenném. Csak arra akarok rámutatni, hogy sokszor azért részesül előnyben, mert a hatalom ismeri azt az emberi tulajdonságot, hogy hajlamosak vagyunk mindent a külső jelek alapján megítélni. Így aztán azt képzelem, hogy mindenki a templomai, székesegyházai, kastélyai, palotái meg várai alapján ítél meg egy népet. Így aztán összekeveredik a fontossági sorrend, és sok esetben a falak meg a falak újrafestése eleszi azt a kevés osztható pénzt az élő és alkotni vágyó művészek elől. Pedig a kultúra igazi mércéje az volna szerintem, hogy mi történik az emberekkel a székesegyházak körül. Ápolhatunk mi minden klasszikus és muzeális értéket, ha nem tudunk mit kezdeni mai emberi és művészi erőnkkel, ha nincs lehetőség rá, hogy segítsük erejük teljében levő alkotóinkat. A kultúra csak ott tud fejlődni, ahol megvan a természetes egyensúlya. Ahol olyan humán tartalom, amely a valós életben fejeződik ki. Tükröződhet a művészetben, és a művészet ösztönözheti is, néha akár negatív provokációval, mint új művészeti irányokkal, de akármilyen módon is éljük át a kultúráértékeket, ezeket mégis egyedül és közvetlenül a társas kapcsolatainkban, a többi emberhez fűződő különböző viszonyainkban alakítjuk ki. Ha ezt figyelembe veszem annak megítélésénél, hogy pang vagy gazdag a kulturális élet városainkban, akkor azt kell monda-

nom, hogy ott gazdag, ahol termékeny körülményeket teremtettek a számára, ahol nem a fontosság látszatának a kulisszája mögé bújik, ahol egy pillanatig sincs az erőszakos fenyegetés és cselekedeteket szolgálatában, ahol növeli a személyes szabadság iránti vágyat, ahol arra biztat, hogy mások érdekében cselekedjünk, ahol erőt lehet meríteni belőle az értelmes cselekvéshez és hétköznapi életünk tartalmainak a megéléséhez. Ilyen mérce alapján megítélheti mindenki, hogy pang vagy gazdag saját magának és városának művelődési élete.

1993. július 20.

A MŰLTSOKK

Úgy adódott, hogy néhány hétig az alkotásról, az alkotók körülményeiről, az alkotók és a közönség összetartozásáról beszéltem a rádió műsorában, pedig az egyik legnagyobb kulturális élményünk e korban a rombolás. Nem képes értelemben. Nem romboló erejű filmre, az ifjúságot rontó irodalomra gondolkok, amely szörnyű vétkek ellen azonnal cenzori bizottságok alakultak valamikor. A fizikai rombolásra gondolkok. A háborúban elkövetett rombolásra gondolkok. A háború ürügyén és a háború örve alatt véghezvitt pusztításra gondolkok, amelyet nap mint nap láttunk, és sajnos, látunk még ma is. A kultúra része az alkotás is, a kultúra része a rombolás is. Ha ki akarnám hegyezni a dilemmát, akkor úgy tenném fel: vagy alkotok vagy rombolok. Ahogy az alkotás beszél megalkotójáról, a rombolás is elárulja elkövetőjét. A tettből, az elkövetéséből, a rombolás módzataiból, fokából, méreteiből és maradványaiból éppen úgy kulturális következtetéseket lehet levonni, mint az alkotásból. Első éves egyetemista voltam, amikor B. Szabó György nagy hatású előadását tartotta az abbaahagyás művészetéről. Ma valaki megírhatná a rombolás művészetéről szóló esszéjét. Böven akad dokumentálható anyag hozzá. Részpróbálkozások már voltak, az egyik legemlékezetesebb számomra Dragan Velikić esszéje, aki Vukovárról úgy írt, mint egy posztmodern kiállításról. Mint egy olyan látványosságról, amelyet modern, sőt posztmodern művészek készítettek tisztán polgárpukkasztásból, csak azért, hogy ne kövessék a művészet hagyományos útjait és módszereit. Ilyen szempontból aztán monumentális alkotás, nagyon enyhén fogalmazok, ha azt mondom: valóban figyelmet érdemel.

Újságíróként tavaly áprilisban jártam ott, így személyesen is bizonyíthatom, igazi kulturális sokkot éltem át. Arthur Toffler néhány évvel ezelőtt írta meg a *Jövősokk* című könyvét, amely azt taglalja, milyen kulturális sokk, civilizációs megrázkódtatás a széles néprétegek számára az új technológiák bevezetése. A széllőtt városban mindenkit múltsokk ér. Egyszerűen nem lehet elhinni, hogy ez ma történt meg. Pedig valóság. Hirosimát csak filmen láttam, Drezdában 1970-ben jártam, amikor már újjáépítették, s csak egy városrészt hagytak meg emlékeztetőnek. Meg kell azt is mondanom, hogy 1986-ban, mikor másodszor utaztam oda, már az sem volt meg, a drezdaiak nem bírták idegekkel a romok kerülgetését. Ez a város még úgy áll, ahogy maradt. Mikor odaér az ember,

megrendül a hite a dolgok természetes rendjében. Semmi se úgy van, ahogy megszoktuk. A házak helyett a falak nélküli romhalmazban felmeredő kémények között sétál. Ahol falak maradtak, ott az ablakok hiányoznak, ahol az ablakkeretek még állnak, ott üveg nincs bennük. Ami titkos volt, nyilvános lett. Ami családi élet, bizalmas együttlét, az otthon melege volt, kitarukozott, mindenki belebámulhat, belenyúlhat, szétcincálhatja. De nem számít már senkinek, hogy szerették egymást a házbeliek vagy gyűlölték, nem érdekesek a gondosan megőrzött családi képek, senki sem imádkozik a falra függesztett szentképek előtt, a fene sem törődik ezer és ezer féltékenyen megvigyázott értékkel és titokkal. Mindenkinek fontosabb dolga van: egy kiló kenyeret kell szerezni, hogy átélje a napot. Esténként csodálkozva néztem: az egyik borovói tízemeletes ház feketén busongó lyukai között a hatodik emeleten égett a lámpa. Valaki ragaszkodott a lakásához. Alatta kilógott a fürdőkád az ötödik emeletről, fölötte úgy kiégték a lakások, hogy csak a feketére sült betonfalak maradtak helyükön, de ő minden este lámpát gyújtott, megpróbálta élni megszokott életét. Pedig rákényszerült, hogy új szokásokat vegyen fel. Lenn az utcán a ház előtt háromkerékű kerékpár hevert fölborulva, mellette egy kis zöld műanyag traktor. Senki arrébb nem tette őket. Úgy maradtak, ahogy a gazdájuk otthagyta őket a kapkodásban. Hirtelen az lett természetes, hogy a tetőkön nincs meg a cserép, az lett természetes, hogy a városban nincsenek kutyák meg macskák, az lett természetes, hogy a fáknak nincsen lombja, és a lombtalan fákon nem fészkelnek és nem csicseregnek madarak. Az ember könnyen gyúrható lény. A kultúra, a beidegződések, a szokások hirtelen változtathatók. Néhány nap alatt megszoktam, hogy üvegcserepeken kell járni. Megszoktam, hogy ha egy házban folyik a csap, nem kell bekopogni, hogy zárják el, mert baj lesz. Ha bútordarabok hevernek az utcán, nem kell őket visszacipelni a házba. Az emberek többsége közben otthon ült, és nézte a televíziót, hogy mi történik. Az emberiség otthon ült, és tévézett. Annak ellenére, hogy megtanulhattuk volna már, az ember életére minden esemény hat, amely más emberekkel történik. Csak azt képzeljük, hogy nyugodtan sörözhetünk, míg mások gyilkolják egymást. Vagy csak a rettenet diktálja gondolataimat, mikor attól félek, hogy ami bárhol megtörtént, az előbb-utóbb itt is megtörténhetik? Azt mondtam, hogy a rombolás is lehet a kultúra része. A kultúra csődje is lehet a kultúra része egy időszakban. De más az, amikor nyilvánosan tévékészülékeket tör össze egy művész, hogy demonstrálja szembenállását a tömegkultúrával, a giccsel és az álértékekkel, ahogy Szombathy Bálint tette a tavasszal, és más mikor egy várost vernek szét. Az már az erő és a hatalom megnyilvánulása. A kultúra kizárja a hatalmat, amennyiben az erőszakos fenyegetést és cselekedeteket jelent. Mindig hittem abban, hogy a kultúra képes hatalom nélkül, a mű erejével hatni. Csak akkor rombolhat, ha saját művének keretében teszi. Különben megsemmisíti nemcsak objektumát, hanem saját magát is.

1993. augusztus 3.

A LÁTSZATOK VILÁGA

Mikor a színházban ledöfik a kárpit mögött rejtőzködő Poloniust, mi tudjuk, hogy az idős színész a darab végén megjelenik, és a többiekkel együtt hajlongva köszöni meg a tapsot. Mikor meghal Claudius, a testvérgyilkos, mi tudjuk, hogy a jelenet végén föláll a színész, és továbbáll a többiekkel együtt. És hiába hal meg a színpadon Laertes és hiába leheli ki a lelkét maga Hamlet is, mi tudjuk, hogy az egész csak látszat, és színpadi játék, és művarázs, és a színészek igazából nem haltak meg, csak azt játszották nekünk, de aztán velünk együtt ülnek majd a klubban, isszák a kávé, pletykálnak, és holnap újra játszanak. És élvezük ezt a látszatot. Sőt. A brechti színház óta még rá is játszanak a rendezők a látszatra. Brecht ugyanis éppen azt tanácsolta, hogy ne is akarjanak realista módon, tehát igazándiból meghalni látszani, szenvedni látszani, szerelmesnek lenni látszani, csak jelezzék a nézők számára, hogy mit is játszanak, és a néző érteni fogja őket. Aminthogy úgy is van. Képesek vagyunk megkülönböztetni a látszatot a valóságtól. Hiszen az élet és a művészet valósága közötti distinkció vonatkozásában éppen a látszat a művészet uralkodó létformája. Már Hegel leszögezte, hogy „a művészet, a műalkotás az elevenségnek a látszatáig jut el, bensőleg azonban közönséges kő vagy fa és vászon, vagy mint a költészetben, szóban és betűben megnyilvánuló képzet . . . Mármost ebből az következik, hogy az érzékinek a műalkotásban léteznie kell, de csak mint az érzékinek a felülete és látszata jelenhet meg”. Így beszélt a híres filozófus. Biztosan így is van, hogy úgy mondjam, rendes körülmények között. A látszat azonban a valóságban is roppant fontos szerepet játszik. Ha nem a látszat volna fontos, senkit sem lehetne becsapni. Ha nem a látszat volna fontos, nem lenne divat, nem készítenék ki az arcukat a nők, nem élne világszerte olyan nagylábon a híres ruhatervezők egész sora. Ha nem a látszat volna fontos, a gépkocsiipar fele azonnal becsukhatná a kaput, mert senki se venné az új köntösbe bújtatott régi motorokat, és nem foglalnék el a hegyeket lassan egész Európában a teljesen kihasználatlanul heverő, milliókat érő víkendházak, és nem lennének tele a tengeri kikötők szintén milliókat érő, de évente alig két napot hajózó jachtokkal. Ha nem a látszat volna fontos, sok mindent egyszerűbben és praktikusabban oldanánk meg mi, emberek. De a látszat igenis fontos. Mint az amerikai gyakorló pszichológusok állandóan hangsúlyozzák, mi mindnyájan szerepet játszunk, mi mindnyájan a saját magunkról kialakított látszatot szolgáljuk, és ez így van rendjén. Számukra igen, mert ezen keresnek. Segítenek a páciensnek megkeresni a számára megfelelő, pénzével megvásárolható, képességeivel elérhető életszerepet. A helyes látszatot. De vannak idősek, mikor igen érdekes viszonylatokba keveredünk mi, emberek, a valóság és a látszat. Nézenek végig például egy városi utcán. A mi városunk utcáján. A mi utcánkon. Több száz kocsi áll a házak előtt, kifényesítve, lemosva, kiglancolva. A tekintet úgy látja, hogy itt minden rendben van. A külső egy rendezett, közepesen gaz-

dag utcát mutat. Csak mi tudjuk, hogy ezek a kocsik hónapok óta nem mozdultak meg. Csak mi, az utca lakói tudjuk, hogy ez dekoráció. A közepesen keresők, a középréteg illúziójának a fenntartására szolgáló látszat. Minden szomszédom bejegyeztette a kocsiját. Arra még futotta, hogy műszaki vizsgára elvigye, a rendőrségen bejegyezze, az iratokat elrendezze. A valóság az, hogy benzinre már nem jut, sokuknak már akkor sem, ha beteg van a családban, az autók az utcát díszítik, a látszatot még tartjuk. Tegnap betértem egy Zmaj utcai készruhaüzletbe. Persze, csak báméskodni. Mert arra már nem futja, hogy a tetszetős nyári öltönyt, ami becsalogatott a bolt belsejébe, meg is vegyem. A kereskedő keserű mosollyal mesélte, hogy férfiöltönyt két teljes hónapja nem adott el. Nem is csoda, ha megkérdezik az árát. Pedig a látszat az, hogy a Zmaj utcában nagyon jól öltözött emberek sétálnak. És szinte Isten áldása, hogy tartja magát a farmer divatja. Már mindenki farmerben jár, mert az olcsó, erős, elnyűhetetlen, és korra és nemre való tekintet nélkül hordható. Kétségebeeseten küzdünk, hogy fenntartsuk a normális élet látszatát. Kulturális életünkben is. Akárcsak életünk más vonatkozásaiban. Gondolják el, mi mindent megteszünk ennek érdekében. Valamikor egyetlenegy filmfesztiválja volt a régi Jugoszláviának. A pulai fesztiválon találkoztak a filmesek, ott mérettek meg a színészek, rendezők, operatőrök, forgatókönyvírók. Évente húsz, huszonöt, néha akár harminc film is vetélkedett a díjakért. Ma több a fesztivál, mint a film. Egy év alatt hét új filmalkotás született az új Jugoszláviában. Ha elhanyagoljuk azt a tényt, hogy van köztük olyan is, amely hivatalos versenybe semmiképpen nem illik, mondjam úgy, máskor figyelembe se vették volna, az idén több lesz a fesztivál, mint ahány alkotás létrejött. Már megtartották a pánszláv szemlét Újvidéken Aranyvitéz név alatt. Lezajlott a palicsi nemzetközi szemle, ahol Lifka Sándor-díjakat osztogattak, a héten folyik a Herceg-Noviban megrendezett országos szemle, amelyet jövőre szintén nemzetközivé kívánnak tenni. És még hátravan a forgatókönyvírók filmszemléje Banja Koviljačán. Még hátravan a niši filmszemle, ahol Teodóra császárnő figuráját osztogatják, és még hátravan az újonnan kitalált köztársasági szemlék valamelyike. És sorolhatnám a színházi szemlék sorát is. A látszat fontosabb lett a valóságnál. A látszathoz jobban ragaszkodunk, mint a valósághoz. A kultúrában is, nemcsak az életünkben. Lehet, hogy a látszat többet is ér, mint az életünk? Vagy mi is tartjuk magunkat ahhoz, amit a költő megírt? Hallgassuk csak:

*Kinek lehet itt nagyobb
boldogsága a földön, mint
amit adhat a látszat, mely
látszik, s látszva elenyészik?*

1993. október 5.

MEGTÖRETÉSÜNK TÖRTÉNETE

Tudják-e, mi az andragógia? A magyar szakirodalom nemigen szokta használni ezt a kifejezést, hiszen van rá megfelelő magyar szakszó, igaz, hogy kissé hosszú, de pontosan fedi a fogalmat. Felnőttképzés. Az a folyamat, amelyben már nem gyermek a diák, az a folyamat, amelyben érett emberek kénytelenek tanulni. Nem szégyen az. Sokan teszik szerte a világon, ha a kenyérükről van szó. Átképezik magukat, új mesterséget tanulnak, új szokásokat alakítanak ki az életükben. Jó pap holtig tanul, tartja a közmondás. De idézhetek a *Magyar szólások könyvéből* hasonlókat még. Aki tanul, halad, aki lusta, marad. Milyen egyszerű is volna, ha igaz lenne. De néha még a közmondásoknak sincsen igazuk. Ha az élet olyan fordulatot vesz.

Mikor megszületünk, kész világba születünk bele. Az oktatásunk rögtön elkezdődik, mikor a bábaasszony a hátunkra vág. És ez aztán folytatódik végtelenül. Hol a hátunkra vágnak, hol a kezünkre csapnak, hol a fülünket húzzák meg, hol a lelkünkbe taposnak bele, hogy okuljunk. És mindnyájan okulunk, idomulunk, tanulunk, szokásaink lesznek, dolgozunk, hogy a környezet elfogadjon és befogadjon bennünket. Az embernek egész életében bizonyítania kell, hogy képes élni. Az embernek meg kell hódítania saját hétköznapijait. Az emberek többsége küzd is szorgalmasan, hogy eleget tegyen az elvárásoknak, be akar illeszkedni, hasonulni kíván, ügyeskedik, hogy békében élhesse le az életét. Valamikor egyszerűbb volt az élet, az emberek egy adott társadalmi rendbe születtek bele, általában örökölték az apjuk mesterségét, azt otthon elsajátították, életük végéig gyakorolták. Aztán fejlődünk, nőtt a választások lehetősége, de bonyolódott az élet is, mindenki saját maga választotta meg a mesterségét, végtelen lehetőségek adódtak, de a mindennapok küzdelmessége is fokozódott, a jó papnak holtig kell tanulnia.

Napjainkban már ez sem elég. Most egy csodálatos kulturális jelenségnek vagyunk nemcsak szemtanúi, hanem aktív résztvevői is. Most mindannyian egy hatalmas andragógia-tanfolyamon veszünk részt. Hiába minden eddigi tudásunk, hiába vannak kialakított szokásaink, hiába illeszkedtünk be a környezetünkbe, hiába idomultunk az elvárások szerint. Ma minden állandóan változik. Azt hiszem, a szociológusok ideje jött el. Csak ők élvezhetik igazán, ami történik. Talán nagy tudósok születnek majd nálunk, akik újraírják és megváltoztatják az eddigi emléteket, s a francia Henri Lefebvre, aki megírta *A hétköznapiok bírálata* című világhírű könyvét, vagy a magyar Heller Ágnes, akinek *A mindennapi élet* című művét harminc nyelvre fordították le, kismiskák lesznek mellettük. Nem is lesz csoda, hiszen ilyen adatokkal, ilyen élményekkel, ilyen változásokkal ők nem számolhattak.

A mi andragógia-tanfolyamunk még tart, és nem is tudjuk, mikor lesz vége. Vizsgát pedig mindennap teszünk, és aki megbukik, jaj annak, mert nagyon nehéz újra bekapcsolódní a tanfolyamba. Le kell mondanunk minden szoká-

sunkról, le kell mondani kialakított életformánkról, le kell mondani eddigi életünkről. S csak az jár tovább, aki erre képes. De még az se lehet biztos benne, hogy leteszi-e majd a záróvizsgát.

Ezen a tanfolyamon emberek százezrei tanulnak meg munka nélkül élni. Egyik ismerősöm meséli, hogy ma is minden reggel megborotválkozik, nyakendőt köt, és elmegy otthonról, mert nem tud mit válaszolni a kisfiának, mikor az megkérdezi, hogy: „Apu, ma nem dolgozol?” Emberek tömege tanulja meg, hogy munkába nem járhat, de kapja a fizetését. Még nagyobb azoknak a száma, akik kapják a fizetésüket, de rá kellett jönniük, hogy megélni nem tudnak belőle. Alkoholisták ezrei szoktak le az italról, ugyanakkor józan életű emberek ezrei szoktak rá, hogy valamelyik kocsmában üljék végig a napot. Sokan hiába kaptak fizetést, meg kellett szokniuk, hogy a bankban nincsen pénz, nem tudnak hozzájutni saját pénzükhöz. Meg kellett szokni, hogy hiába kapnak pénzt, mire hozzájutnak, a felét sem éri. Az emberek több évtizedig szoktatták magukat az autós életformához. A nagyobb mozgástérhez, a függetlenséghez, a mozgásszabadsághoz. Sokan évtizedekig takarékoskodtak, hogy ezt az ideálisnak tartott létformát elérjék. Most meg kell szokniuk, hogy a kocsit a ház előtt áll, nem ér semmit, el nem adható, mert nem kell senkinek, de állandóan vigyázni kell rá, mert lopják őket, ha meg nem viszik el, fosztogatják az alkatrészeket. A tömbházakban őrséget szerveznek a férfiak, felváltva vigyáznak az autókra. Hetente sorra kerül mindenki. Hozzá kell szokni a sorhoz. Sorba kell állni a bizonylatért, hogy jogosult vagy az élelmiszerjegyekre. Sorba kell állni a jegyekért. Sorba kell állni az élelemért. Sorba állsz a pénzédért, sorba a tejért, sorba a külföldi vízuméért. A sor szociológiája külön könyvet érdemel a megírandó tanulmányok sorában. Ha alkotója sort kap a könyvkiadó ajtaja előtt.

A témák kimeríthetetlenek. Csak mi vagyunk egyre kimerültebbek. Az emberi alkalmazkodás végtelenségének és szörnyiségének tanfolyamát végezzük. Idomításunk és megtöretésünk még folyik. Sok vizsgát letettünk már megaláztatásból és szégyenkezésből. De még sok vizsga áll mindenki előtt. És nemcsak az új ruháról, az új cipőről, a mindennapi tejről és a húsról kell lemondani.

Az életünk minősége változott meg. Vajon egyediségünkről és egyéniségünkről is le kell mondanunk? Le kell mondanunk arról is, hogy megválaszthatassuk saját sorsunkat? A választás lehetőségéről is le kell mondanunk?

1993. október 19.

AZ ÍRÓK ÉS A GONOSZ

Ma délelőtt tíz órakor kezdte meg munkájának hivatalos részét a jubiláris, 30. Belgrádi Nemzetközi Írótalálkozó. Az este fogadták a találkozóra érkező írókat a belgrádi Francuska 7-ben, a Szerb Íróegyesület termeiben, ahol a város középiskolásai készítettek számukra ünnepi műsort. Tulajdonképpen hónapok óta tart a vita, hogy kiket kell meghívni, milyen témáról kell beszélgetni

czen a kerek évfordulót jelölő tanácskozáson. Mióta a kulturális zárlat is tart Jugoszlávia ellen, állandó téma, hogy kik azok a külföldi írók, értelmiségiek, művészek, tudósok, akik nem tartják be a zárlatot, akik nem ismerik el a mesterséges rácsok nemzetközi rendszerét, és a hazai tájékoztatás szinte egésze hisztérikusan ünnepli azokat, akik megjelennek rendezvényeinken, és gyűlöletnek teljes kosarát önti ki azokra, akik félelemből vagy tudatosan elkerülik tájainkat. Most is ilyen volt a belgrádi írótalálkozó előjátéka. Egy sor cikk jelent meg arról, hogy kik a barátaink és kik az ellenségeink a külföldi írók közül. Úgy látszik, amíg a zárlat tart, ezt a színjátékot, ezt a vitát és ezt a totózást (ellenség – egyes, barát – kettes, semleges – iksz) minden alkalommal végig kell élnünk. Végül is mintegy tíz országból harminc külföldi író vállalta, hogy eljön, és részt vesz a nagyon érdekes téma vitáján. A találkozó fő témája: az író és a gonoszság ideje. Mellette (vagy körítésül) a szervezők még mellék-témákat is kínálnak, tehát aki nem szól közvetlenül hozzá a fő témához, az beszélhet Ivo Andrić egyik címéről is, ami úgy hangzik, hogy Mit álmodik és mi történik velem a valóságban. Vagy megkerülheti a fő témát a következő cím alatt is: A totalitarizmus és az irodalom ma. Végeredményben tehát mindenki arról beszélhet, ami leginkább bántja otthoni körülmények között, és a mi íróink is, ha akarnak, beszélhetnek az írónak és a háborúnak a viszonyáról, vagyis arról, ami mindannyiunkat leginkább bánt: mennyire járultak hozzá az írók a gonoszság és a gyűlölet elhatalmasodásához, mennyire járultak hozzá, és hozzájárultak-e a gyilkolás és értelmetlen öldöklés megindulásához. A mai viszonyok közepette nálunk ez egy kissé elvontan hangzik, hiszen elmúltak azok az idők, amikor erről elméletileg vitakoztunk. Emlékszem, 1977-ben jelent meg Georges Bataille *Az irodalom és a gonosz* című könyve Ivan Čolović fordításában, ami akkor alkalmat adott arra, hogy ilyen elméleti vitákat folytassunk. Nagy hatású könyv volt, pedig Bataille csak azt tekintette át, hogy Emily Brontë, Baudelaire, Michelet, William Blake, Sade, Proust és Kafka műveiben miképpen nyilvánul meg a rossz, a gonosz, az ördögi vagy sátáni, az emberi természet negatívuma. Mi meg, ha hozzá akarunk szólni ehhez a ma folyó vitához, konkrétan meg kell hogy mondjuk, mivel járultak hozzá íróink a gonosz jelenlegi tombolásához, az ártatlan emberek szenvedéseéhez, a lakosság üldöztetéséhez, az öldökléshez, a jajgatáshoz és a fogaknak csikorgatásához. Nagy kérdés, lesz-e valakinek elég ereje ahhoz, hogy őszintén beszéljen erről, vagy hogy van-e irodalomtudós, aki képes a jelen pillanatban objektíven lemérni, ki mit írt közülünk, és mire biztatta embertársait ebben a forrongó időben. Sokszor vigasztalom magam azzal, hogy az írók és az értelmiségiek túlzott fontosságot tulajdonítanak önmaguknak. Először számszámokban, sokszorosított könyv formájában olvastam Konrád György és Szelényi Iván ma már világszerte ismert művét, amelynek címe: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Ebben a két szociológus azt próbálja bebizonyítani, hogy a szocializmus akkor (1973-ban) ismert keretei között a hatalmat képes lett volna átvenni az értelmiségi réteg. Ma csupán mosolyoghatunk ezen a megállapításon, hiszen a gyakorlat azt mutatja, hogy az értelmiség ezekben az országokban, mint a történelem folyamán annyiszor, az igazi uralkodókhoz igen aláza-

tos szolgaként viszonyult, hozzájuk csapódott, kiszolgálta őket, a legértetlenebb cselekedeteiket is megkísérelte megmagyarázni, sőt kimagyarázni és megindokolni, ha eltekintünk attól az egy-két kirívó esettől, mikor maguk az értelmiség tagjai, nálunk elismert akadémikusok kezdeményezték a legbolondabb cselekedeteket. Georges Bataille könyvére különben mintegy tíz év elmúltával jött meg a válasz a francia értelmiség jobboldali köreiből, mikor Bernard-Henri Lévy megírta *Az értelmiség dicsérete* című könyvét, amelyben azt kívánja bebizonyítani, hogy az értelmiség főlölesleges baloldalisága okozta a francia társadalom minden baját. Ezt is olvashattuk szerbhorvát fordításban már 1988-ban, csak akadt volna nálunk valaki, aki felméri, hogy merre vezet a nálunk érvényes rendszer, és hogy értelmiségünk az akkor meglévő tiltási, megtűrésí, kompromisszumokkal telített, öncenzúrával terhelt időben milyen tendenciák felé halad. Nem tudom, lesz-e ereje valakinek az írók közül, hogy ma Belgrádban a jelenleg folyó tanácskozáson kitárulkozzon, és teljes őszinteséggel szóljon a valós helyzetéről. Arról, hogy a társadalom fő erői ma is arra kényszerítik az írókat, és nemcsak az írókat, hogy azonnal és deklaratíve kinyilatkoztassák, vajon támogatják-e az úgynevezett nemzeti irányzatot vagy pedig az úgynevezett absztrakt, nemzetek fölötti irányzathoz tartoznak. Az előbbieket a hazafiak, az utóbbiak az árulók. Milyen egyszerű felosztás! Mintha a felosztásra egyáltalán szükség lenne. Mintha az írókat a hajuk színe, a szemük vágása vagy magasságuk szerint lehetne felosztani. Közben pedig nem lehet. Ha az íróktól azt várjuk, hogy műveikkel segítsék olvasóikat az emberré válás folyamatában, hogy támpontokat adjanak a világ megértéséhez, akkor nem kellene őket ketrecekbe terelni, egymás ellen pujgatni, intellektuális arénákban primitív harcosokat faragni belőlük. Sajnos, nagyon sok író vállalja ezt magától, a hatalomért folytatott küzdelemben. Nem is csoda, hogy az olvasók egyre nagyobb bizalmatlansággal fogadják az írók műveit. Ki a csoda hisz annak, aki búvészmutatványokkal biztat háborúra, öldöklésre, gyűlöletre? Olyan furcsa idő jött el, mikor örülnünk kell az olyan olvasónak, aki eleve bizalmatlan az író iránt. Tisztelnünk kell azt az olvasót, aki eleve gyanakodva fogadja az író választásait a nemzeti és polgári lehetőségek között. Dicsérmünk kell azt az olvasót, aki meg tudja különböztetni a napi politika hálójába keveredett író-t látomásaival küzdő író-tól. Az elkövetkező négy napban, amíg tart a belgrádi írótalálkozó, az is ki fog derülni, hogy vannak-e az írók között olyanok, akik erre önmaguk képesek, akik önmaguk meg tudják határozni, hogy hol a napi politika útvesztőjének a bejárata és az igazi irodalom kapuja közötti különbség.

1993. október 26.

MARADJON A MAGYAR PARASZTNAK, AVAGY CSAK A PARASZTOK MARADNAK IGAZIAK?

Olvasom egyre ritkuló hetilapjaink egyikében egyre kevesebb szakembereink közül a magát hozzáértőnek tekintő nyilatkozatát. Azt nyilatkozta nagy hozzáértéssel, hogy a vajdasági magyarság azért maradt még mindig itt, vagyis otthon, vagyis saját szülőhelyén, a Vajdaságban, mert a többség nem tanult

tovább, paraszt maradt, és a parasztság inkább az életét áldozza föl, de földjéről el nem mozdul. Nem először olvasok vagy hallok ilyen tételt. Át is siklanék fölötte, ha nem lenne ez a mai helyzet ilyen, amilyen. A mai helyzet meg az, hogy naponta hallok új neveket, naponta mesélik, ki ment át Magyarországra, ki költözött Kanadába, ki Németországba, ki meg Új-Zélandra. Visszatérek hát ismert kollégám mondatára, újraolvasom, megpróbálom értelmezni. A magyarok többsége paraszt, a földért marad, mondja. Maradjunk parasztok, akkor megőrizzük őseink földjét, mondja. A parasztok büszkéik lehetnek önmagukra, mert ők őrzik őseik földjét, a többiek szégyelljék magukat, ők ellógnak a bajok elöl. Ezt mondja. Ezt az elméletet tulajdonképpen ismerem. Egy magyarországi írótól olvastam először, ő az erdélyi magyarokról írta ugyanezt. Vagyis azt írta, hogy az erdélyi magyarok azért szaporodnak, meg azért maradtak a helyükön, mert szerencsére nem iskoláztatják őket, és a tanulatlan ember jobban ragaszkodik szülőföldjéhez, nehezebben indul meg az ismeretlen világba, mint akinek saját mestersége, egyetemi diplomája, nagyobb önállósága van. A tény az tény marad, akármilyen érzelmi töltéssel is közeledünk hozzá. Az biztos, az tagadhatatlan, hogy akinek földje van, saját földje, amit művel is, az ragaszkodik hozzá. Az biztos, hogy akinek diplomája van, saját hivatása, és azt nem művelheti, mert munkát nem kap, az előbb gondol a távozásra, mint a többiek. De vajon ebből az következik, hogy maradjon a nemzet paraszt, és akkor itt van már a Kánaán? Akkor „talpra állunk és megmaradunk”? Nem túl egyszerű ez így? Hiszen emlékszem arra is, mennyit mérgelődtem azelőtt, kezdő újságíró koromban, hogy a magyar gyerekek nem kívántak továbbtanulni, sokuknak meg a szüleik nem engedték meg a további iskoláztatást, mert attól félték, hogy akkor otthagyják a földművelést. 1966-ban írtam az akkori *Ifjúságban* egy cikket arról, hogy Bajmokon a község 142 ösztöndíjasa közül mindössze kettő, ismétlem: kettő magyar. Közben a lakosság fele magyar nemzetiségű volt. Jó vitákat eredményező cikk volt. Végre elgondolkoztak ott is az ösztöndíjazási politikán. De a falu magyarsága nem lázadt az ilyenfajta politika ellen. És mikor végiggondoltam a dolgot, ennek két oka volt. Egyrészt egykéztek. Alig volt magyar család, amelynek több gyereke született. Másrészt a fiúkat egyszerűen nem engedték iskolába, mert akkor nem vették volna át a földet. Igaz, hogy ők sehova sem kívánnak költözni, de az is igaz, hogy egyre kevesebben vagyunk, az is igaz, hogy a lányok számára nem maradt más választás, ha a társadalmi ranglétrán egy picit is föl akartak emelkedni, ha adtak magukra, csak telepes fiút választhattak, mert a magyar nemzedéktársak mind parasztok maradtak. Ott ismertem meg egy telepes fiút, aki ma a vajdasági kormány tagja, akinek kilenc testvére volt, és ha hiszik, ha nem, mindnyájan egyetemet végeztek, hárman orvosok közülük, éppen azért, mert az apjuk nem bízott a földben, nem bízott abban sem, hogy eleget terem mindnyájuk számára, nem bízott abban sem, hogy az a darab föld az övé marad, hiszen úgy kapta a háború után, egy papírcetlire volt írva a neve, úgy kapta községi rendeletre. Ők csak abban bízhattak, amit saját maguk szereztek meg, saját erejükből, saját tudásukra hagyatkozva. Verbászton volt egy Crna Gora-i barátom, szomszédok voltunk,

akinek nem nagyon fűlt a foga a tanuláshoz. Az apja rendszeresen eltáncgált, mert nem jól tanult. Hallgattam a sírását, és hallgattam, mit mond neki az apja. Az öreg mindig azt mondta: „Te is más lába kapcája akarsz lenni, mint én? Tanulj, hogy saját gazdád legyél, ha már adva van ez a lehetőség!” Így végezte el az én Miro barátom a gimnáziumot. Az apja pofonjaitól serkentve. Retteghetesen bántott, hogy a magyar barátaim körében ilyen igyekezetet, a jövő kihívására való választ, a távlatok követését nem nagyon láttam. Féltem attól, hogy mi lesz velünk, ha mindnyájan parasztok maradunk. Nem értek egyet azzal a tétellel, hogy parasztoknak kell maradnunk ahhoz, hogy megmaradjunk. Tartok tőle, milyen következményekkel jár, ha saját nemzetünk tagjaitól még az alternatívák ismeretének jogát is megtagadjuk. Rettegek egy olyan helyzettől, amelyben még a saját kultúra keretei között történő önmegvalósítás szabadsága is illuzórikus. Hogy egy hagyományaiban elszigetelt vidéki közösség, azért hogy megőrizze saját értékeit, még annak lehetőségét is meg kívánja tagadni saját tagjaitól, hogy a modern ipari, városi életforma alternatíváit akár csak részben is megismerjék. Ez egyrészt lehetetlen, másrészt rohamos regresszióhoz vezet. A kiutat éppen az ellenkező oldalon látom. A kiút nem az, hogy mindenki egyetemet végezzen, doktoráljon és akadémiussá váljon, hanem az, hogy minden rátermett gyerek a saját maga által választott hivatást tölthesse be. Tehát, egyrészt ne hagyjuk magunkat a kulturális felemelkedés útján nyelviileg asszimilálni, másrészt aki felemelkedett, a társadalmi vezető rétegbe került, tudatosan maradjon magyar, tudatosan segítse nemzetének tagjait saját identitásuk megőrzésében, a többi kultúrával való kapcsolat egyenrangú ápolásában. Csakis a többlettudás segíthet abban, hogy saját kultúránkat, saját nyelvünket, saját szokásainkat ne tekintsük alacsonyabbrendűnek. Csakis a többlettudás segíthet abban, hogy a társadalmi felemelkedés útján a fiatalok ne hátrányosak, hanem előnyös tudják be saját anyanyelvükön szerzett tapasztalataikat és olvasottságukat. Csakis a többlettudás segíthet abban, hogy a magyar iparosok, szakmunkások, tanárok, tisztviselők ne önszántukból olvadjanak be a többségbe, hogy ellen tudjanak állni a gazdasági, szociális, politikai és kulturális hatásoknak, amelyek szinte kényszerítenék őket az asszimilációra, hogy képesek legyenek ne csak elméletben, hanem gyakorlatilag is egyenrangúak, sajátosak, magyarok maradni. A világ nagyvárosaiban most is léteznek egymáshoz testközelben olyan kultúrák, amelyek a múltban földrajzilag élesen elkülönültek. Ha nem akarunk elfogyni, ha nem akarunk gettóba záratni, ha egyenrangúak akarunk maradni, számunkra is az a kiút, társadalmilag felemelkedni a többiekkel együtt, megtartva és megőrizve hagyományainkat, értékeinket, identitásunkat.